

Kiss Lilla Nóra – Sziebig Orsolya Johanna

„Közös Európai Életmód?”

Vitaindító gondolatok az európaiságról, az európai életmód fogalmának értelmezéséről¹

“Common European Way of Life?”

Call for Dialogue on Europeanness and the Interpretation of the European Way of Life

Amikor 2019-ben az új Bizottság elnökeként Ursula von der Leyen kihirdette az európai életmódunk előmozdítása című programot, mind elgondolkoztunk egy pillanatra: voltaképpen mit is értünk európai életmód alatt? Tanulmányunkban több kérdésre is választ keresünk. Megvizsgáljuk, vajon az európai életmód azonosítható-e az európai identitással és milyen tényezők befolyásolják az európai identitás létrejöttét. Fontosnak tartjuk az európai integráció történeti aspektusainak hangsúlyozását, hiszen az európai béke megteremtése iránti igény nagyban hatott az európaiság fejlődésére. Szakmai véleményünk szerint a közös európai életmód fogalma az uniós polgársághoz (mint közös jogálláshoz) kapcsolódó jogok megélésében teljesebben kifejezhető, tekintettel arra, hogy az uniós polgárságnak nem célja a tagállami állampolgárság helyettesítése vagy felülírása. Ezzel együtt kitekintünk a közvetlen demokrácia eszközeire, különösen az uniós polgári kezdeményezés instrumentumára (mint az uniós polgári jogállásból fakadó egyik politikai jellegű jogosultság gyakorlásának lehetőségére).

Dr. jur. Kiss Lilla Nóra PhD., LL.M., posztdoktori ösztöndíjas kutató a George Mason Egyetem Antonin Scalia Jogi Iskolájában. A tanulmány készítésekor (2020 tavaszán) tudományos segédmunkatárs volt a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Európai és Nemzetközi Magánjogi Tanszékén. E-mail: lkiss@gmu.edu

Dr. jur. Sziebig Orsolya Johanna PhD., LL.M., egyetemi adjunktus a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Nemzetközi jogi és Európa-jogi Tanszékén. E-mail: osziebig@juris.u-szeged.hu

¹ A tanulmányt a Nézőpont Intézet Alapítvány 2020 tavaszán meghirdetett „Az európai életmód jelentősége a 21. századi Európában” című pályázati felhívásra nyújtották be a szerzők 2020 márciusában. Az országos pályázaton a tanulmány második helyezést ért el, a díjátadóra 2020. november 5-én került sor. A tanulmányt – a szűkséges formai és szerkezeti módosításokon és az időtényezőre tekintettel történt frissítésen és kiegészítésen túl – lényegi változtatások nélkül közöljük.

Az európai életmód előmozdításának programja – együttesen a 2021. május 9-én elindult, Európa jövőjéről szóló konferenciasorozattal – azt sugallja, hogy a kontinens jövőjét ténylegesen az uniós polgárok alakítják. Tanulmányunkban körbejárjuk, vajon a múlt tapasztalatai és a jövő ígéretei által behatárolt jogi eszköztár miként hathat az Európai Unió területén élő közel 450 millió uniós polgár életmód- és identitásfelfogására.

Kulcsszavak: közös európai életmód, európai identitás, európaiság, közös európai értékek, közvetlen demokrácia, uniós polgári kezdeményezés (ECI), uniós polgárság, uniós polgári jogok, gazdasági együttműködés, Európa jövőjéről szóló konferencia

When Ursula von der Leyen as the President of the new Commission announced the programme of 'Promoting our European Way of Life' in 2019, we all thought for a moment – what do we really mean under the European way of life? In our paper, we seek answers to several questions. We examine whether the European way of life can be identified with European identity and what factors influence the creation of European identity. We consider it important to emphasise the historical aspects of European integration, as the need for European peace significantly impacted the development of Europeanness. In our view, the concept of a common European way of life can be fulfilled by exercising EU citizens' rights regarding that EU citizenship is not intended to replace or overwrite national citizenship. At the same time, we look at the instruments of direct democracy, particularly the EU Citizens' Initiative. EU citizens shape the future of Europe. Our study looks at how the promises of past experiences and futures can influence the identity view of the millions of citizens who live on the European integration's sphere.

Keywords: Common European Way of Life, European identity, Europeanness, common European values, direct democracy, European Citizens' Initiative, EU citizenship, EU citizens' rights, economic cooperation, Conference on the Future of Europe

1. Bevezető gondolatok

Belegondoltunk-e már, hogy Európában, a világ többi részétől eltérő módon, viszonylag egyszerre éljük életünket? Nagyjából egyszerre kezdjük és zárjuk napjainkat, hiszen Európa legnyugatibb és legkeletibb pontja között mindössze három óra időeltolódás van. Vajon van-e más közös is mindennapjainkban? Létezik-e közös európai életmód? Ha igen, mit jelent ez pontosan? Mit jelent az európaiság? Azonosnak vagy közös tartalmi elemeket hordozónak tekinthetjük-e az európaiság és az európai életmód fogalmait? Mit takar az európai identitás kifejezés? Azonos-e az európaisággal és/vagy az európai életmóddal?

Tanulmányunk az európai identitás, az európai értékek és életmód témakörét járja körül, amelyet 2019 decemberében Ursula von der Leyen, az Európai Bizottság elnöke *Az európai életmódunk előmozdítása (Promoting our European way of life)* című

programpontként, teljes és sokrétű portfóliója szerves részeként hirdetett meg. A portfólióért – négy kulcsfontosságú szakpolitikával¹ együtt – Margaritis Schinas alelnök biztos felelős.²

Az európaiságról vélhetően mindenkinek más jut eszébe: lesz, aki politikai tartalmakat kapcsol hozzá, más a kulturális és történelmi hagyományokat emeli ki, lesz olyan is, aki a határon átnyúló kereskedelmet, vagy épp az oktatást, a sportot, az utazást kapcsolja a kifejezéshez. Még olyanok is lesznek, akiknek az európaisághoz kapcsolódó jogi kérdések jutnak majd eszükbe. Célunk, hogy a *közös európai életmód* fogalmához kapcsolódó értékeket, gondolatokat, érzeteket bemutassuk két fiatal magyar jogász szemüvegén keresztül. Úgy gondoljuk, hogy az európai életmód fogalmának vizsgálata rendkívül időszerű, különösen a 2021. május 9-én (egy évvel a tervezett kezdést követően) megindított Európa jövője konferenciasorozat (CoFEU) eseményeinek fényében. A konferenciát ugyanis alulról szerveződő folyamatként hirdették meg, amelyben a főszerep az uniós polgároké, valamint az általuk létrehozott szervezeteké. A konferencia célja a polgárok véleményének megismerése, amelynek eredményeképpen sor kerülhet akár az integráció megreformálására is. A konferenciát ezért szokták a közvetlen demokrácia „szerződésekből nem rögzített eszközeként” is hivatkozni.³ Az európai életmód fogalmának értelmezése fontos, különösen az Európai Unió jövőjéről szóló diskurzusban. Az Európa jövőjéről szóló vita két fő irányát a föderális Európa koncepciója, valamint a de Gaulle után „Nemzetek Európája” koncepcióként ismert konföderális EU gondolata határozza meg. Kérdés lehet, hogy a polgárok életmódja és a közös európai életmód előmozdítása milyen szerepet tölt be a folyamatban. Az Európai Unió – hasonlóan a nemzetközi szerveződésekhez – szuverén tagállamok együttműködésén alapul. Ebben a rendszerben az EU a tagállamokkal, a tagállamok pedig az őket alkotó állampolgárokkal állnak kapcsolatban. Azonban az Európai Unió – mivel nem egy tipikus nemzetközi szervezet – az Európai Parlament tagjainak 1979 óta történő közvetlen választásától kezdve, majd az 1992-es maastrichti szerződésben (MSz) létrehozott uniós polgárság bevezetése óta közvetlen kapcsolatban áll a tagállamok állampolgáraival. A közvetlen kapcsolatot számos európai bírósági ítélet is megerősíti, különösen az alapjogok értelmezése⁴ és védelme terén. Az Európa jövőjéről szóló konferencia egy újabb eleme az EU és a polgárok közötti, közvetlennek tekinthető kommunikációnak, méghozzá olyan módon, amely *soft*, szerződéseken kívüli eszközként vált lehetővé. Ezért mindenképp érdemesnek tartjuk megvizsgálni az európaiság, az európai identitás és az európai

¹ Ezek a szakpolitikai területek: migráció, biztonság, foglalkoztatás, oktatás.

² *Ursula von der Leyen megbízólevele Margaritis Schinas alelnök részére*. 2019. december 1.

³ Példának okáért Ana Paula Zacarias portugál uniós ügyekért felelős államtitkár a portugál soros elnökség képviselőjeként így nyilatkozott a Konferencia digitális platformjának hivatalos megnyitására szervezett sajtótájékoztatón: „A konferencia platformja a részvételi demokrácia új eleme, amely lehetővé teszi, hogy a polgárok kifejezzék véleményüket és közöljék elvárásaikat.” A sajtótájékoztató itt érhető el: https://multimedia.europarl.europa.eu/en/press-conference-on-the-launch-of-the-digital-platform-of-the-conference-on-the-future-of-europe_I204401-V_v

Ezt a Bizottság hivatalos sajtóközleménye is megerősíti, amikor „An open and inclusive participatory democracy debate”-nek titulálja a konferenciát. Lásd a Bizottság sajtóközleményét: *European Commission: Conference on the Future of Europe: launch of the citizens' platform on 19 April* (2021. április 7.).

⁴ Szalayné Sándor Erzsébet: Alapjogok (európai) válaszüton – Lisszabon után. *Jogtudományi Közlöny*, 68. (2013), 1. 15–27.

életmód közötti fogalmi dimenziókat, hiszen a a polgárok saját helyzetükről alkotott képének jelentősége lehet az Európai Unió jövőbeli irányait tekintve is.

2. Gondolatok az európai integráció történeti vonatkozásairól

Az Európai Unió (EU) különleges a nemzetközi szervezetek sorában: inkább tekinthető egyedi jellemzőkkel rendelkező (*sui generis*) entitásnak, mintsem klasszikus nemzetközi szervezetnek. Különlegessége abban is áll, hogy kívülről tekintve rá egységet alkot, belülről nézve viszont rendkívül heterogén közösséget. Személyes véleményünk és tapasztalataink szerint belülről tekintve az EU-ra talán sokkal jobban érzékeljük és felerősítjük az egyes nemzetek közti különbségeket, mint a közöttünk meglévő hasonlóságokat. Vélhetően, ha megkérdeznénk egy harmadik országbeli személyt, valószínű, hogy közel sem említene éles különbségeket az egyes európai nemzetek között. Az egységünk alapja részben közös történelmi hagyományainkon, részben a keresztény vallás évezredes egységesítő szerepén és meghatározó voltán, részben pedig a demokrácia tiszteletén alapul.

Az EU jogelődjei elsősorban gazdasági együttműködés létrehozását célozták, amely egyszerre szolgálta a világháborúk utáni törekény Európában a hosszútávú béke megteremtését, és az Európai Gazdasági Közösséget (EGK) alapító tagállamok közös fejlődését, mindezt a hidegháborúban egymásnak feszülő nagyhatalmak – mint külső (geopolitikai) tényező – között. Felmerül a kérdés, hogy az alapító államok gondoltak-e vajon a vasfüggönyön túli államokra is az együttműködés kezdetén? Be akartak-e hosszú távon kapcsolni minket (és a 2004-ben csatlakozott szocialista múlttal rendelkező államokat) a kontinentális együttműködésbe, vagy Berlin szétválasztásával meghúzták a társadalmi Európa keleti határait is? Büszkén olvashatjuk számos fórumon, hogy az európai békeprojekt sikeresnek bizonyult az elmúlt szűk hét évtizedben, aminek köszönhetően az európai integrációs projekt 2012-ben Nobel-békedíjat is nyert.⁵ Az integráció békeprojektként való értékelése során két tényezőt nem szabad figyelmen kívül hagyni meglátásunk szerint. Az egyik a kollektív védelem elvén⁶ alapuló Észak-atlanti Szerződés Szervezetének (NATO) 1949-es megalapítása, amely szervezet alapítói között a Német Szövetségi Köztársaság kivételével az Európai Szén- és Acélközösség (Eszak) és az Európai Atomenergia Közösség (Euratom) alapítói mind ott voltak. Tehát a béke megteremtése és fenntartása nem csupán az Európai Gazdasági Közösség létrejöttében keresendő, hanem más nemzetközi szervezetek (NATO, ENSZ) megalapítása is

⁵ Lásd a Nobel-díj honlapját: www.nobelprize.org/prizes/peace/2012/press-release/

⁶ NATO Alapokmány, 5. cikk szerint: „A Felek megegyeznek abban, hogy egyikük vagy többjük ellen, Európában vagy Észak-Amerikában intézett fegyveres támadást valamennyiük ellen irányuló támadásnak tekintenek, és ennél fogva megegyeznek abban, hogy ha ilyen támadás bekövetkezik, mindegyikük az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 51. cikke által elismert jogos egyéni vagy kollektív védelem jogát gyakorolva támogatni fogja az ekként megtámadott Felet vagy Feleket azzal, hogy egyénileg és a többi Féllel egyetértésben azonnal megteszi azokat a intézkedéseket – ideértve a fegyveres erő alkalmazását is –, amelyeket a békének és biztonságnak az észak-atlanti térségben való helyreállítása és fenntartása érdekében szükségesnek tart.”

hozzájárult ahhoz. A másik tényező pedig Európa fogalmának értelmezése társadalmi és földrajzi értelemben, ugyanis az integráció akkori tagállamai és a többi békeorientált nemzetközi szervezet szerződő felei között jelentős átfedés volt. Kérdésként merül fel e körben, hogy a békekoncepció szempontjából mely területek tartoznak (tartoztak) „Európához”. A kérdés azért érdekes, mert 1991–2001 között Európa déli részén jugoszláv tagállamok között háború dúlt. Ez a jugoszláv polgárháború.⁷ Hozzátartozik-e (tartozott-e) a szigorúan vett Európához a Nyugat-Balkánon elhelyezkedő hét állam,⁸ köztük Szlovéniával és Horvátországgal, amelyek mára már az EU tagjai? Vagy szűkebb értelemben európainak az tekinthető, amit az integrációban részes államok aktuálisan annak deklarálnak? E körben fontos megjegyezni, hogy a nyugat-balkáni államok integrációja jelenleg folyamatban van. Montenegró, Szerbia, az Észak-macedón Köztársaság és Albánia jelenleg tagjelölt államok, és Szerbiával, valamint Montenegróval folynak a csatlakozási tárgyalások. Bosznia és Hercegovina, valamint Koszovó pedig potenciális tagjelöltek.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért került sor a volt szocialista államok felvételére, és miért van tervben az integráció újabb keleti és déli bővítése, amikor hosszú időn keresztül csupán a Berlinton nyugatra lévő államokkal kalkuláltak a bővítési folyamatban. A gazdasági okok, mint például a piacszerzési célzat, vagy a nyugati államokban jelentkező munkaerőhiány mindenképp meghatározó belpolitikai tényezők lehetnek az új államok jelölésekor.⁹ Emellett Európa esetleges és részleges politikai harmonizációja is felmerülhetett a célkitűzések között, hiszen például az EU geopolitikai szerepvállalása szempontjából elengedhetetlen a tagállamok külpolitikai ambícióinak közelítése. Erre jó példa a szomszédságpolitika részét képező Keleti Partnerség. Meglátásunk szerint a jelenlegi politikai folyamatokat, a viták alapját a gondolkodásmódbeli különbségek határozzák meg. Belülről szemlélve sokszor azt érzi az ember, hogy valójában nincs tényleges konfliktus az államok között, csupán elbeszélnek egymás mellett vezetőik, eltérő történelmi örökségük által meghatározott politikai attitűdjük és megoldási javaslataik eredményeképpen. Hasonló szándékok vezetik a tagállamokat (például gazdasági fellendülés, bővülő foglalkoztatás, versenyképesség növelése), mégis eltérő gondolkodásmódjukból és történelmi tapasztalataikból eredően más megoldást találnak megfelelőnek a közös (sokszor kontinentális vagy globális) problémákra. Erre remek példa a migráció. Európa nyugati fele munkaerőhiánnyal küzd, az elöregedő társadalmak szociális ellátórendszerének és munkaerőpiacának zavartalan fenntartásához emberi erőforrásokra van szüksége.¹⁰ Kelet-Közép-Európában az elöregedést utánpótlással, protekcionista családpolitikával, tehát saját társadalmon belüli megoldásokkal kívánják kompenzálni

⁷ A jugoszláv polgárháborúról és az azt megelőző és követő időszakról lásd többek között Laszák Ildikó: *Polgárháború Jugoszláviában. Konfliktuskutató*, (é. n.).

⁸ A hét nyugat-balkáni állam: Horvátország (amely a térségből elsőként csatlakozott az Unióhoz), Montenegró, Szerbia, az Észak-macedón Köztársaság és Albánia (melyek hivatalos tagjelölt országok, Montenegróval és Szerbiával már hivatalosan is elkezdődtek a csatlakozási tárgyalások és megnyitottak a csatlakozási fejezetek), és Bosznia-Hercegovina és Koszovó (potenciális tagjelölt országok).

⁹ A gazdasági szempontokat a Tanács a bővítéspolitika stratégiai előnyei között jegyzi. Lásd: www.consilium.europa.eu/hu/policies/enlargement/

¹⁰ Erről és a migráció menedzsment mögött húzódó további szempontokról lásd többek között: Udo Ulfkotte: *A menekültipar – Hogyan profitálnak politikusok, újságírók és civilszervezetek a menekülthullámból?* Patmos Records, 2016.

új csoportok asszimilációja helyett.¹¹ Előbbi prompt megoldást jelenthet a társadalom aktuális problémáira – mondhatni tűzoltás –, viszont hosszú távon visszafordíthatatlan társadalmi tendenciákat eredményez. Utóbbi pedig hosszú távú eszközt jelenthet az adott társadalom vonatkozásában anélkül, hogy az adott társadalom viszonylagos homogenitását megbontaná.

Ezen ellentmondások talán mind abból erednek, hogy az alapító államok saját elképzeléseik mentén kívánnak megoldásokat nyújtani páneurópai problémákra, azonban ezek kidolgozásában nem tekintettek keleti társaikra teljes értékű partnerként. Erre utal véleményünk szerint a békeprojekt megjelölés is, amelynek koncepciójában a nyugati béke megőrzése és fenntartása, valamint a délszláv háború kitörése és tíz éven át tartó pusztítása megfért egymás mellett. Ezek mind olyan szempontok, amelyek meghatározzák az európaiság és identitás fogalmait. Felmerül az is kérdésként, hogy univerzális-e a béke fogalma. Robert Menasse többszörös díjnyertes osztrák író¹² a következőképp fogalmazott az európai békét – és ehhez kapcsolódóan az európai integráció szerepét – illetően: „A generáció, akiktől a szabadság projektünk ötlete származik legalább három háborút élt túl. Végleg békét akartak. [...] El kellett vetniük azt, ami korábban már ki volt próbálva és nem ment: Békeszerződések, szövetségek, nemzetközi szervezetek alapítása, melyek nem tudták megakadályozni a háborúkat.¹³ [...] A nemzetközi szervezeteken belül mindenki a saját érdekeit hajszolta. [...] Az ötlet az volt, hogy eltüntessük a nációk közötti különbséget. [...] Az [EU] alapítók generációjának az volt a tapasztalata, hogy a különböző nemzetek versengése a piacért, erőforrásokért, nyersanyagért és a befolyásos szférákért háborúhoz vezet. [...] Az agresszor igazából a nemzeti érdek, ezért kell túllépni a nációkon. Erre mondja Jean Monnet, hogy »akkor lesz béke a kontinensen, ha nemzeteken túlmutató fejlődést tudunk elérni.« A tagországok érdekeinek [...] egymásba kell fonódnia, hogy egyik állam se árthasson a másiknak anélkül, hogy magának is ártana.¹⁴ Ma rengeteg válsággal kell szembenéznünk, melyek azért jöttek létre, mert Európa egy része a nációk egyesítéséén fáradozik, viszont sok tagállam újra a nemzetet helyezi előtérbe.”¹⁵

¹¹ Lásd például a magyar családpolitika szempontjait: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: *Családpolitika Magyarországon és Európában* (é. n.).

¹² Robert Menasse-t a kortárs osztrák irodalom jelentős képviselőjeként tartják számon, több irodalmi díj nyertese. Menasse az integrációs projekt lelkes támogatójának tartja magát, legújabb könyve – *A főváros*, 2017 – az EU jövőjével, az európai összetartozás kérdésével foglalkozik.

¹³ Erre jó példa az I. világháborút lezáró Párizs-környéki békeszerződések köre, amelyek a vesztesek további gyengítését célozták. A békediktátumokról Ferdinand Foch francia hadvezér úgy nyilatkozott, hogy „ez nem béke, hanem fegyverszünet húsz évre”.

¹⁴ Ez a tételmondat lényegében a Robert Keohane és Joseph Nye által bevezetett komplex interdependencia fogalmat jelenti. *Hatalom és interdependencia* című művükben kifejtik, hogy az államok másképp reagálnak a megváltozott nemzetközi környezet hatásaira, és eltérő képességekkel rendelkeznek a különböző kihívások kezelésére, ebből következően kölcsönös függőségben állnak egymással. Az integrációs erőfeszítéseket Keohane és Nye a globális világgazdasági folyamatban helyezik el. A gazdasági összefonódások, az államoktól független transznacionális vállalatok térnyerése nyomán a nemzeti kormányok kezéből kikerül az irányítás a választóik jólétét meghatározó tényezők vonatkozásában, így az integráció gyakorlatilag ennek ellensúlyozására is szolgál. Az interdependenciáról lásd még: Juhász Krisztina: A neoliberalis institutionalizmus alapvetései. In Balogh Elemér (szerk.): *Államközi kapcsolatok*. Szeged, Iusperitus, 2019. 33.

¹⁵ Robert Menasse: *A disznó egy univerzális metafora*. *Litera*, 2018. április 30.

Ebből következik, hogy a béke megteremtésének egyik eszközeként a nemzetek közti markáns különbségek eltüntetését találták, tehát az egységesítést.¹⁶ Kérdés, hogy vajon tényleg ez a legmegfelelőbb megoldás? Ha igen, mi mentén kellene egységesülni? Mi az a közös minimum, melyet valamennyi nemzet el tud fogadni? Minek köszönhető vajon, hogy közel hetven éve béke honol Európa nyugati részén? Az európai államok világháborúkat követő gazdasági helyzetének mint belső kényszernek? És/Vagy a belső kohéziót erősítő külső kényszernek, például a hidegháborúnak és a bipoláris világ létrejöttének? Lehet-e az európai életmód megteremtése, előmozdítása és védelme az a *soft* eszköz a polgárok összefogására, amely kellően univerzális a nemzetek közti különbségek áthidalásához, miközben lehetővé teszi a nemzetek közötti különbségek fenntartását?

Az államok közti politikai álláspont sosem volt igazán egységes. Az eltérő nézetek szervesen kapcsolódtak az együttműködés formájához, mértékéhez és az abban részt vevő államokhoz. Többször is történtek a föderatív Európa irányába való elmozdulást lehetővé tevő javaslatok,¹⁷ azonban erre sosem volt meg a politikai-társadalmi konszenzus. Az együttműködés mértékét illetően számos példát¹⁸ említhetnénk a differenciált integráció¹⁹ megvalósulására bizonyos területeken. Nem véletlenül kerültek be a politikai, jogi, társadalmi köztudatba is a két- vagy többsebességes Európához kapcsolódó fogalmak, amelyek a valóságban már több mint 30 éve jelen vannak. Ahogy az európai integrációban való együttműködés mértékét illetően nem volt és nincs is egységes elképzelés, úgy – álláspontunk szerint – az európaiságot, az európai identitást illetően is csak kötelező és eshetőleges fogalmi elemeket nevesíthetünk. A következőkben az európai identitásról, majd a közös európai életmód koncepciójáról szólnak.

3. Az európai identitásról és az európai életmódról

Az identitás (ön)azonosságot, önmagunk teljes körű meghatározhatóságát jelenti. Önmagunk definiálásához hozzátartozik-e európai származásunk? Álláspontunk szerint az európai identitástudathoz közös értékeket csatlakoztathatunk. Az egyik legfontosabb ezek közül a demokratikus értékek tisztelete. Az európai identitás a tagállamok állampolgárainak – akiket a maastrichti szerződés óta uniós polgároknak is

¹⁶ Föderáció mellett foglaltak állást többek között: Jean Monnet francia diplomata, Winston Churchill brit miniszterelnök, Robert Schuman luxemburgi születésű francia politikus.

¹⁷ Lásd például Európai Bizottság: *Fehér Könyv Európa Jövőjéről*. COM(2017) 2025 (2017. március 1.)

¹⁸ Az Egységes Európai Okmány lehetővé tette, hogy egy tagállam kimaradjon egy együttműködésből, és „nemzeti rendelkezést” alkalmazzon a belső piacra. A maastrichti szerződés rögzítette a gazdasági és monetáris unió (GMU) megvalósításának három fázisát. A MSz ráadásul állandósult differenciálást jelentett a szerződéshez csatolt jegyzőkönyvnek köszönhetően, amely rögzítette az Egyesült Királyság és Dánia esetében a kimaradás (*opt-out*) lehetőségét. A többsebességes integrációra további példa az eurózóna; a schengeni-övezet. A hatályos szerződések emellett lehetőséget biztosítanak megerősített együttműködés kialakítására is. Ezek mind gyakorlatban tetten érhető „sokféleségben való egyesülések”.

¹⁹ A differenciált integrációról lásd Koller Boglárka: *Differentiated Union. The Only Way Forward or One That Leads to Desintegrations?*. In Violaine Delteil – Xavier Richet (szerk.): *L'Europe, une fracture á retardement*. Paris, L' Harmattan, 2019. 97–118.

nevezünk – közös társadalmi-kulturális értékei, történelmi hagyományai és öröksége mentén kialakult eszméjét értjük. Az uniós polgárság intézménye²⁰ már az 1970-es évektől napirenden volt. Az első gyakorlati lépéseket az 1972-es párizsi csúcstalálkozót követően fogalmazták meg, miszerint az európai identitástudatra szükség van az integráció elmélyítésének érdekében.²¹ Az 1973-as koppenhágai csúcson kidolgozták az Európai Identitástudat Nyilatkozatot (*European Identity Declaration*), és ezt követően az 1974-es párizsi csúcson tovább erősítették a polgárok bevonásának jelentőségét. Ezt követően egyre többször hangzott el a közösségi (uniós) polgárságra (*status civitatis*) történő utalás.²² Az uniós polgári státusz közös nevezőre hozta a szupranacionális jogállást tartalmilag, az intézményhez kapcsolódó jogok körét illetően.²³ Az Európai Unió Bírósága (EUB) pedig gondos és kitartó kiterjesztő jogértelmezési tevékenységének eredményeképp mára bőséges – és a lisszaboni szerződés (LSz) óta jogforrási szerepet is betöltő – ítélkezési gyakorlat áll rendelkezésre, amely kiterjed az uniós polgársági státusz alapjaira,²⁴ és a polgárhoz származékos jogon kapcsolódó harmadik országból származó közeli hozzátartozókra vonatkozó rendelkezések tartalmára.²⁵ Az uniós polgári jogállás megteremtése a közös identitástudat egyik generátorának tekinthető, amely folyamatban az európai életmód definíálása, előmozdítása és védelme lehet a következő állomás.

3.1. A közös európai identitás fogalma

Mi a közös európai identitás? Megfoghatatlan *idea*? Politikai értékek összessége? Vagy épp a történelmi hagyományok és kulturális örökségünk tisztelete? Nehéz lenne egy-egy aspektusát megfogni. Az európai identitás *kötelező fogalmi elemeként* kezdetben az Európához való geográfiai kapcsolódást teheték első helyre, amely mára inkább az európaiak tartott értékek tiszteletben tartásaként lenne definíálható. Ezeket maga az Európai Unióról szóló Szerződés (EUSz.) 2. cikke is rögzíti, a következőképpen:

„Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”²⁶

²⁰ Az uniós polgárságról lásd többek között Asztalos Zsófia: *Az uniós polgárság és a diszkrimináció tilalma*. Doktori (PhD-) értekezés. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2009.

²¹ Európai Bizottság: *Bulletin of the European Communities*, no. 5, 1975.

²² Az uniós polgárság fejlődéstörténetéről lásd Patricia Mindus: *Movement and Rights of Residence*. Palgrave Pivot, 2017. 8–15.

²³ Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSz.) 20. cikke értelmében.

²⁴ A Bíróság C-184/99 sz. *Rudy Grzelczyk kontra Centre public d'aide sociale d'Ottignies-Louvain-la-Neuve* ügyben 2001. szeptember 20-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2001:458].

²⁵ A Bíróság C-200/02 sz. *Kunqian Catherine Zhu és Man Lavette Chen kontra Secretary of State for the Home Department* ügyben 2004. október 19-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2004:639], a Bíróság C-578/08. sz. *Rhimou Chakroun és Minister van Buitenlandse Zaken* ügyben 2010. március 4-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2010:117], a Bíróság C-34/09. sz. *Gerardo Ruiz Zambrano és Office national de l'emploi* ügyben 2011. március 8-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2011:124].

²⁶ EUSz. 2. cikk.

Ugyanakkor az európaiság önmagában nem értelmezhető egyfajta földrajzi kritériumként. Erre mutat rá az Európa Tanácshoz való csatlakozási követelményként meghatározott „európai állam” kitétel értelmezése is. A Parlamenti Közgyűlés 1994-ben²⁷ fogadta el az európaiság értelmezéséről szóló ajánlását, amely szerint az Európához való szoros kulturális kapcsolat és az alapvető értékekhez való ragaszkodás igazolhatja olyan új tagállamok felvételét a nemzetközi szervezetbe, amelyek a pusztán földrajzi értelmezés alapján nem felelnének meg az európaiság követelményének.²⁸ Vajon az EU bővítésének gátat szabnak-e majd az európai kontinens földrajzi határai?²⁹ Például Törökország uniós csatlakozása előtt is egyik legfontosabb akadályként – egyebek mellett – azt hozták fel, hogy területének mindössze három százaléka helyezkedik el földrajzilag Európában. Ugyanakkor az ország tagjelölt státuszt kapott, vagyis az uniós jog török nemzeti jogrendbe integrálása – elviekben – folyamatban van.³⁰ Törökország már felvételt nyert az Európa Tanácsba, mégpedig tizenharmadik államként, 1950-ben. Az előbbieken alapján megállapítható tehát, hogy a földrajzi értelemben vett Európa határai bár kiindulópontként szolgálhatnak az európaiság koncepciójának meghatározásakor, azt felülírhatják az európai értékekhez való ragaszkodás, a kulturális kapcsolat és az európai hagyományok elfogadása.

Nem kötelező fogalmi elemként további európainak (is) nevezhető értékek védelmét jelölhetjük meg. Ide kapcsolódik többek között a biztonságról és egészséges életről alkotott európai elképzelés (például a terrorfenyegetettség-mentes környezet, vagy épp a koronavírus-járvány terjedése elleni közös fellépés), a környezetvédelem, a klímaváltozás lassítása, szociális értékek védelme, az internethez és információhoz való jog, az adatvédelem, és mindezeket is kiegészítő további kérdések közös védelme is lehet identitásunk része. Néhányat említettünk az EU közel 450 millió³¹ polgára számára fontos kérdések közül. Az értékek közös menedzselése életmódunk szerves részévé teszi a fenti fogalmakat. Életmódunk részeként pedig védelmet érdemelnek.

Vajon az EUSz. fentebb hivatkozott 2. cikke megteremti-e a *jogalapot* a közös európai életmód definiálásához is? Szükséges-e egyáltalán jogalapot keresni az életmód fogalmi elemeinek meghatározásához? Az egyesülve a sokféleségben³² (*Unitas via Diversitas*) meghatározás 2000 óta az EU jelmondata. A mottó nagyon beszédes: egyfelől a tagállamok és polgárai közti sokféleségre utal, másfelől ezen eltérések melletti közös értékekre, a különbségek elfogadása melletti egyesülésre. Egyesülést – és nem egységesülést – hangsúlyoz, tehát szövetséget az államok között a közös értékek mentén,

²⁷ Parliamentary Assembly: 1247 (1994) számú ajánlás. *Enlargement of the Council of Europe*.

²⁸ Az Európa Tanács a kulturális kapcsolatok alapján felvehető államok közé sorolta többek között Azerbajdzsánt, Örményországot és Grúziát.

²⁹ Tagjelöltek: Észak-Macedónia (2004), Törökország (1987), Albánia és Szerbia (2009), Montenegró (2008). A von der Leyen vezette Európai Bizottság „Szomszédságpolitika és bővítés” témaköréért Várhelyi Olivér magyar biztos felel.

³⁰ Caner Tekin: *Debating Turkey in Europe: Identities and Concepts*. Oldenbourg, De Gruyter, 2020. 129–130.

³¹ Az Egyesült Királyság 2020. február 1-jei kilépésével már csak 27 tagállamot jelölünk, amelyeknek a korábbi 516 millió fő helyett összesen már csak kb. 450 millió polgára van. A Brexit jogi kérdéseiről lásd Kiss Lilla Nóra: *Az Unióból való kilépés főbb jogi, intézményi és társadalmi vonatkozásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2020.

³² Lásd az Európai Unió hivatalos honlapját: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/motto_hu

tiszteletben tartva a sokféleséget. Az *egyesülés* magyar kifejezés tehát nem fordítási hibára vezethető vissza (az angol változat *united*-et használ és nem *unified*-ot; a francia *unie*-t használ és nem *unifié*-t), hanem az integráció jelmondatának valós célját mutatja. Ez pedig – helyesen – nem a nemzetek közti különbségek megszüntetését célozza.

3.2. A közös európai életmód a jog nyelvén, avagy az uniós polgári jogálláshoz kapcsolódó jogaink és gyakorlásuk eredményessége

Vajon hol helyezkedik el az uniós polgár az állampolgárság, a nemzethez tartozás és az egyéni identitástudat színes palettáján? Álláspontunk szerint a *közös európai életmód* lényegét leginkább az uniós polgári jogállásban ragadhatjuk meg: „az uniós polgárság a tagállamok állampolgárait megillető uniós jogállás, melyhez bizonyos, az uniós jogban meghatározott jogok kapcsolódnak.”³³ Más jogi eszköz nem áll rendelkezésünkre, ha az Európához való tartozást szeretnénk a jog nyelvén definiálni. Az uniós polgárság státuszát a MSz. hozta létre és az ahhoz kapcsolódó jogok köre jelentősen bővült az Alapjogi Charta szerződéses rangra emelésével.³⁴ Az uniós polgári jogállásnak nem célja, hogy felváltsa vagy helyettesítse az állampolgárságot, hiszen az állampolgárság a legszorosabb jogi kötelék az állam és az egyén között, amely egyben nemcsak jogokat biztosít, hanem állampolgári kötelezettségekkel is terhel. Szerződéses szinten az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSz.) 20. cikk első bekezdése is kimondja, hogy „uniós polgár mindenki, aki valamely tagállam állampolgára. Az uniós polgárság kiegészíti, és nem helyettesíti a nemzeti állampolgárságot”. Az uniós polgárság szigorúan a tagállami állampolgársághoz járul, azt kiegészítve többletjogokat biztosít.³⁵ Így tagállami állampolgárság nélkül nem beszélhetünk uniós polgárságról sem. Az uniós polgárság létrehozásával a tagállamok állampolgárai alapvető jogállást szereztek, azonban ameddig annak megszerzése szerződéses szinten is a tagállami állampolgársághoz van kötve, addig „szupranacionális polgárság” nem jöhet létre.³⁶ Viszont nemzeti jogállás épül és azokat tiszteletben tartó szupranacionális jogállás igen.³⁷ A bírósági

³³ Blutman László: *Az Európai Unió joga a gyakorlatban*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, HVG-ORAC, 2013. 566.

³⁴ Az Alapjogi Charta V. fejezete, A polgárok jogai.

³⁵ Ezen elvet erősítette meg az Európai Bíróság többek között a Rudy Grzelczyk ügyben (C-184/99 – *Rudy Grzelczyk et centre public d'aide sociale d'Ottignies-Louvain-la-Neuve* [ECLI:EU:C:2001:458]) is: [31] „az uniós polgári jogállásnak ugyanis az a rendeltetése, hogy a tagállamok állampolgárainak alapvető jogállása legyen, lehetővé téve az azonos helyzetben lévők számára, hogy állampolgárságtól függetlenül, és az e tekintetben kifejezetten előírt kivételek sérelme nélkül ugyanabban a jogi bánásmódban részesüljenek.”

³⁶ Schiffner Imola: Az uniós polgársághoz kapcsolódó jogosultságok mint alapjogok az Európai Unióban. In Antal Tamás – Papp Tekla (szerk.): *Az alapjogvédelem nemzeti, nemzetközi és jogösszehasonlító aspektusai*. A Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottsága Jogi Szakbizottságának Gazdasági Jogi Munkacsoportja és a Europe-Direct Szeged tudományos előadói ülésének. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2013. 41–55.

³⁷ Kiss Lilla Nóra: The optician's dilemma: Can all these lenses be polished into the same frame or do we need new frames, too? – BREXIT: Time to reform EU citizenship? *Curentul Juridic*, 77. (2019), 2 21–37.

joggyakorlat a szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jog kiterjesztésével, valamint a járulékos jogok gyakorlásának engedélyezésével, a jogok gyakorlásának lehetőségét olyan személyek tekintetében is lehetővé tette, akik az uniós polgárokhoz való családi kapcsolatuk révén, de harmadik államok állampolgáraként tartózkodnak az EU területén.³⁸

3.3. Kitekintés a közvetlen demokrácia eszközeire

A közös európai identitás létrejöttének útjában álló általános bizalmatlanság egyik oka a *demokratikus deficit*ként elhíresült jelenség, amelyet 1977-ben Richard Corbett, egy brit politikus használt először az Európai Parlament (EP) gyenge jogalkotási hatásköreinek jellemzésére.³⁹ Később a fogalmat az Európai Közösség intézményei gyenge demokratikus legitimitációjának leírására David Marquand társadalomkutató alkalmazta 1979-ben.⁴⁰ A demokratikus deficit leküzdésének egyik legfontosabb módja a közvetlen demokrácia eszközeinek megerősítése, valamint az Európai Parlament hatásköreinek kiterjesztése voltak amellet, hogy az EP-képviseleket 1979-től közvetlenül választják a polgárok. Az EU-ban a részvételi demokráciának öt instrumentuma létezik: az európai polgári kezdeményezés, a petíciós jog, az európai ombudsmanhoz fordulás joga, valamint az uniós polgárok véleményének felmérésére alkalmas konzultációk köre és a civil párbeszéd.⁴¹

Az európai polgári kezdeményezés rendkívül fontos eszköze lehet(ne) az uniós döntéshozatal polgárok és szervezeteik általi befolyásolásának, azonban annak 2011-ben elfogadott szabályzása alapján rendkívül kis eséllyel jutottak el a Bizottsághoz a nyilvántartásba vett kezdeményezések.⁴² Azonban az új jogintézménnyel szemben létrejött bizalmatlanságot az is fűtötte, hogy a Bizottság elé került öt kezdeményezésből mindössze négyre válaszoltak érdemben, és ezekben az esetekben is megfelelőnek találták a már létező uniós intézkedések körét. Eddig 96 esetben kezdeményezték a nyilvántartásba vételt, ebből 72 esetben adtak helyt a kérelemnek, és mindössze 6 bizonyult sikeres kezdeményezésnek, amelyből ötre válaszoltak érdemben, így 6,25%-os sikerrátát mutathatunk ki.⁴³ Felismerve az uniós polgári kezdeményezések reform-

³⁸ Ilyen aspektust vizsgált az EUB a Zhu-Chen [ECLI:EU:C:2004:639], a Ruiz Zambrano [ECLI:EU:C:2011:124] és a Chakroun [ECLI:EU:C:2010:117] ügyekben. Az Európai Unió Bírósága a C-673/16. sz. *Relu Adrian Coman és társai kontra Inspectoratul General pentru Imigrări és társai* ügyben hozott ítéletében kimondta, hogy: „Az uniós polgárok és családtagjaik szabad tartózkodáshoz való jogáról szóló uniós jogi rendelkezések értelmében vett „házastárs” fogalma magában foglalja az azonos nemű házastársakat.” ECLI:EU:C:2018:385.

³⁹ Richard Corbett: *The first use of the term “democratic deficit”*. 1977. október 10.

⁴⁰ David Marquand: *Parliament for Europe*. London, J. Cape, 1979. 147.

⁴¹ Steven Blockmans – Sophia Russack (szerk.): *Direct Democracy in the EU. The Myth of a Citizen’s Union*. London, Rowman & Littlefield International, 2018. 9–43.

⁴² Az Európai Parlament és a Tanács 211/2011/EU rendelete (2011. február 16.) a polgári kezdeményezésről.

⁴³ A 2021. június 20-i állapot szerint. Az eddigi kezdeményezések elérhetők: https://europa.eu/citizens-initiative/home_hu

jának szükségességét, 2020 első napjától alkalmazandó az új Rendelet.⁴⁴ Alapvetően a sikerességi rátára vonatkozó számszerű határok⁴⁵ nem változtak, de a nyilvántartási rendszerek, támogatásgyűjtés és adatszolgáltatás reformjával igyekeznek növelni az európai polgári kezdeményezés népszerűségét és elősegíteni annak sikerességét.⁴⁶ Az eddig megválasztott kezdeményezések leginkább a környezet- és állatvédelem területére estek, rámutatva az egyre környezettudatosabbá váló uniós polgárok igényére a magas szintű védelmet biztosító jogi normák iránt.⁴⁷ Az európai identitás és életmód szempontjából kiemelkedő jelentőségű, hogy az erős magyar támogatással rendelkező „Minority Safepack – egymillió aláírás a sokszínű Európáért” az ötödik sikeres európai polgári kezdeményezés az eljárás történetében.⁴⁸ A kisebbségek védelmét célzó csomag számos kelet-közép-európai állam társadalmi kérdéseire hívja fel a figyelmet, aminek az európai életmód előmozdítása során jelentősége lehet és segíthet régióink speciális helyzetének megértésében.⁴⁹ Annak ellenére, hogy a kezdeményezést az EP elsőpró többséggel és egy állásfoglalási indítvány⁵⁰ elfogadásával is támogatta, a polgári jogok gyakorlása és a kisebbségek védelme tekintetében egyaránt sajnálatosnak tekinthető, hogy az Európai Bizottság elutasította⁵¹ a jogalkotási javaslat előterjesztését a kezdeményezésben foglalt javaslatoknak megfelelően.⁵² Nehézséget jelent az uniós polgári jogállásból eredő politikai jogok gyakorlásában az, hogy azon kezdeményezéseket, amelyek esetében sikerült egymillió aláírást legalább hét tagállamból összegyűjteni, figyelve az államok népességszám szerinti szavazati arányaira is, gyakran nem követ jogalkotási javaslat, tehát a polgárok erőfeszítése nem vezet eredményre. Meglátásunk szerint a polgári jogok gyakorlását és ezen keresztül az európai életmód előmozdítását az segítené elő, ha például a polgári kezdeményezések esetében az Európai Parlament támogatását követően a Bizottság számára kötelező lenne a jogalkotási javaslat Tanács és Parlament elé terjesztése. Ennek biztosítása nélkül meglátásunk szerint nincs jelentős ösztönző a polgári kezdeményezések alkalmazására.

⁴⁴ A polgári kezdeményezés új szabályozásáról lásd Gombos Katalin – Sziebig Orsolya Johanna: A polgári kezdeményezés mint a közvetlen demokrácia eszköze az Európai Unióban – jegyzetek az új szabályozás margójára. *Jogtudományi Közlöny*, 75. (2020), 12. 556–565.

⁴⁵ Legalább hét tagállamból származó 1 millió, az Európai Parlamenti választásokon szavazási joggal rendelkező uniós polgár aláírását kell megszerezni online vagy nyomtatott formában, és el kell érni az egyes tagállamok esetében meghatározott küszöbszámokat.

⁴⁶ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/788 rendelete (2019. április 17.) az európai polgári kezdeményezésről

⁴⁷ Right2Water, Stop Vivisection, Tiltsák be a glifozátot, és védjék meg az embereket és a környezetet a mérgező növényvédő szerektől!

⁴⁸ Végül (2020. március 23-a helyett) az Európai Parlament 2020. december 14-én tartotta a meghallgatást és 2020. december 17-én fogadták el a vonatkozó határozatot. Európai Parlament: *European Parliament resolution of 17 December 2020 on the European Citizens' Initiative 'Minority SafePack – one million signatures for diversity in Europe'* (2020/2846[RSP]).

⁴⁹ Lásd: www.minority-safepack.eu/

⁵⁰ Európai Parlament: *Az Európai Parlament 2020. december 17-i állásfoglalása a „Minority SafePack – egymillió aláírás a sokszínű Európáért” európai polgári kezdeményezésről* (2020/2846[RSP]).

⁵¹ Erről lásd: *Autonomy Experience: Minority Safepack rejected by the European Commission* (2021. január 15.).

⁵² Lásd Tárnok Balázs: *European Citizens' Initiatives for the Protection and Promotion of Rights and Interests of National Minorities – Latest Developments. Hungarian Yearbook of International Law and European Law*, 8. (2020), 1. 299–313.

A közvetlen demokrácia eszköztára egyebekben nem minden esetben mozdította elő az európai integráció fejlődését, hiszen például Norvégia esetében két alkalommal is a referendumok végeredménye akadályozta meg az állam csatlakozását az Európai Közösségekhez.⁵³ Továbbá, az Alkotmányos Szerződést 2005-ben mind a holland, mind a francia választópolgárok elutasították, így annak ratifikációs folyamatát az EU állam- és kormányfői 2005. júniusi csúcstalálkozójukon felfüggesztették és mint tudjuk, helyébe a végül keresztülvitt reformszerződés lépett. A közvetlen demokrácia eszközeit és annak szükségességét többen többször meg is kérdőjelezték, különösen az EU-ban, hiszen itt a szó szoros értelmében európai népről (*plebs*) nem is beszélhetünk. Winston Churchill ikonikus szavaival élve: „[A] legjobb érv a demokrácia ellen egy ötperces beszélgetés egy átlagos szavazóval.” Ennek ellenére felmérések támasztják alá, hogy a jól tájékoztatott szavazópolgár képes megfontolt döntést hozni és így szavazni, valamint az így megerősített politikai döntéshozatal inkább kiállja az idők próbáját.⁵⁴ Churchill fentebb említett gondolatait érdekes a Brexit tükrében újraértelmezni. Az átlagos szavazók ugyanis 2016. június 23-án népszavazással történelmet írtak, döntöttek az Egyesült Királyság EU-ból történő kilépéséről. A Brexit ékes példája annak, hogy a polgárok véleménye nem hagyható figyelmen kívül, döntő szerepe van, még ha az – szemben például egy magyarországi népszavazásra vonatkozó szabályokkal – nem is köti az adott törvényhozást.

3.4. A közös európai életmód előmozdítása és védelme

Látható, hogy Európának számos kihívással, bel- és külpolitikai, környezeti és egészségügyi tényezővel kell napjainkban szembenéznie, amelyek adekvát kezeléséhez elengedhetetlen polgárai együttműködése, engedelmessége, véleményének tiszteletben tartása, aminek egyik eszköze a közös európai életmód előmozdítása lehet. Az európai életmód az EU (és jogelődei) alapértékeinek talaján alakult ki és az uniós polgárságból fakadó jogok gyakorlásán keresztül ragadható meg. Az EU alapértékei közé tartozik a „szabadság, demokrácia és jobbiztonság, melyek az európai életmód szerves részét képezik” – szerepel az uniós polgárságról szóló 2017. évi átfogó jelentésben.⁵⁵ Így az európai életmód előmozdításának kulcsa abban lehető fel, ha az uniós polgárok zavartalanul gyakorolhatják az őket megillő státuszából fakadó jogaikat. Az Európai Bizottság felismerte a polgárok közös értékeinek elismerésében rejlő potenciált, amelyre az új bizottsági program több aspektusban (emberközpontú gazdaság, digitális korra felkészült Európa, életmód előmozdítása, *Green Deal*) is kitér vagy érinti azt. A von der Leyen vezette Bizottság 2019-ben meghirdetett hatpontos programjának egyik kulcseleme

⁵³ Az első népszavazást 1975-ben tartották, amikor a szavazók 53,5%-a, a másodikat pedig 1994-ben, amikor a válaszadók 52,2%-a szavazott nemmel a csatlakozásra. Lásd Per Arnt Pettersen – Anders Todal Jenssen – Ola Listhaug: *The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Change. Scandinavian Political Studies*, 19. (1999), 3. 257–281.

⁵⁴ Lawrence Morel – Matt Qvortrup (szerk.): *The Routledge Handbook to Referendums and Direct Democracy*. New York, Routledge, 2018. III–V. fejezetek.

⁵⁵ Európai Bizottság: *2017. évi jelentés az uniós polgárságról: A Bizottság intézkedései a jogok, az értékek és a demokrácia előmozdítása érdekében* (2017. január 24.). 12.

a „*Promoting our European way of life*” elnevezést viselő kezdeményezés, amelynek apropóján a szerzők kifejtetik álláspontjukat a koncepció tartalmáról. A Bizottság programjához jól illeszkedik a polgárokra építő Európa jövőjéről szóló konferenciasorozat is, amely eddig nem alkalmazott eszköztárral (például a konferencia eseményeit rögzítő, valamennyi hivatalos nyelven elérhető digitális platformmal)⁵⁶ és szervezetrendszerrel (például vezető testület, együttes elnökség, plenáris ülészek, európai polgári vitacsoportok, titkárság) kíván megoldást találni a polgárok véleményének megismerésére és az intézmények és tagállamok közötti egyensúly megtartására. A konferencia ezért a részvételi demokrácia új – szerződéseken kívüli – eszközeként lehetőséget ad a polgároknak arra, hogy számukra fontos kérdésekben kifejtsek véleményüket, vagy épp új ötleteket kapcsoljanak a mások által rögzített elképzeléshez. A polgárok eseményeinek zárójelentései alapján a polgári vitacsoportok és a polgárokat, szociális partnereket és uniós intézmények, valamint tagállamok nemzeti parlamentjeinek tagjait egyaránt tömörítő plenáris üléseken megvitatják az egyes témákhoz (például digitalizáció, európai demokrácia, környezetvédelem, foglalkoztatás, társadalmi igazságosság stb.) tartozó javaslataikat. Ezek alapján konklúziókat nyújthatnak be a vezető testület és később az együttes elnökség felé. Ez utóbbi szervezeti egység a Tanács, a Bizottság és az Európai Parlament elnökeiből áll. Legfontosabb feladatuk, hogy majd 2022 tavaszán, a konferencia zárását követően saját intézményeikbe becsatornázzák a konferencia konklúzióit. Az együttes elnökség, a vezető testület és a plenáris ülések munkáját a titkárság segíti. A konferencia – mint alulról szerveződő, polgárokra épülő folyamat – fontos elemét képezheti az európai életmód előmozdításának is. Életmódunk szerves része ugyanis az is meglátásunk szerint, hogy megillet bennünket a véleménynyilvánítás szabadsága, a szólásszabadság és a gondolati szabadság. Természetesen minden szabadságnak vannak jogilag értelmezhető keretei, így a szólás- és véleménynyilvánítás szabadsága során is figyelniünk kell mások jogainak tiszteletben tartására. A CoFEU esetében meglátásunk szerint a véleménynyilvánítás szabadsága a platformra regisztrált események tartalmához, a többi résztvevő jogainak tisztelete pedig a Konferencia Chartájának⁵⁷ betartásához kapcsolódik. A CoFEU így szerves részét képezheti az európai életmód megélésének és az európai életmód fogalmáról szóló szakmai és társadalmi értekezésnek.⁵⁸

A geopolitikai ambíciókat is dédelgető Bizottság programja szerint a cél a jog uralmának (*rule of law*) megerősítése az európai szintéren, az egyenlőség, a tolerancia és a társadalmi igazságosság fejlesztésén keresztül egy olyan Unióban, ahol a polgárok biztonságát az újragondolt bevándorlás- és menekültpolitika, valamint a környező országokkal való szoros együttműködés biztosítja.⁵⁹ Az európai integráció már viszonylag korai időszakában megmutatkozott, hogy a gazdasági együttműködés és később a négy alapszabadság gyakorlásán keresztül, az európai államok közötti együttműködés mélyül, amely együtt jár a polgárok jogainak folyamatos bővülésével is. Az európai

⁵⁶ A CoFEU digitális platformja itt érhető el: <https://futureu.europa.eu/> (2021. április 19. – 2022 tavaszáig)

⁵⁷ A Konferencia Alapokmánya (Charta) itt érhető el: <https://futureu.europa.eu/pages/charter>

⁵⁸ Lásd például jelen cikk szerzőinek 2021. május 6-i kerekasztalbeszélgetését, amely elérhető itt: Sziebig Orsolya Johanna: *Európai életmód vagy közös identitás – eszmecsere az uniós polgárok „hovartartozásáról”*. Konferencia Európa jövőjéről, 2021. április 26.

⁵⁹ European Commission: *Promoting our European way of life* (é. n.).

társadalmak között létrejövő „gazdasági és társadalmi értelemben vett vegyülésre” az 1974-es *Reyners*-ügy is rámutat. Ahogyan a főtanácsnoki vélemény is fogalmaz: a gazdasági integráció szükségszerűen maga után vonja a jogi kapcsolatok fejlődését is („with economic integration must obviously come the development of legal relations [...]”).⁶⁰ A következőkben az európai életmód fogalmát vizsgáljuk.

3.5. A közös európai életmód fogalma

A szerzők álláspontja értelmében a közös európai életmód fogalmát így ragadhatnánk meg: a közös európai életmód az uniós polgársági státusz kiépített jogi talaján létrejött, abból eredő értékrend, amely minden uniós polgár számára biztosított és csak kivételes – közérdek védelmét szolgáló – esetben korlátozható, közös princípiumok követésében és jogok gyakorlásában ragadható meg, illetve biztosítja a tagállamok társadalmi-gazdasági közeledését, a közös európai értékek védelmét.

Természetesen az integráció kezdetén csatlakozó nyugat-európai és az ahhoz később, a rendszerváltások után bekapcsolódó kelet-közép-európai államok között jelentős gazdasági, társadalmi különbségek vannak. A Nyugat-Kelet megosztottsággal kapcsolatosan számos ellentétes tudományos álláspontot lehet találni, azonban meglátásunk szerint az kijelenthető, hogy akár a civil szektor, akár a társadalom alapjai, akár a gazdaság terén nagy különbségeket mutatnak az államok.⁶¹ Bár alapvetően ezek a különbségek az uniós polgárságból fakadó jogokat nem, azok gyakorlásának lehetőségét érinthetik, különösen az uniós polgárok eltérő gazdasági háttere miatt. Ugyanakkor, a közös európai életmód megélésén túl létrejövő európai identitás kialakulásának útjába már akadályt gördíthet a tagállamok között megmutatkozó esetleges politikai szakadék, amely az Európai Unió jövőbeli irányaihoz kapcsolódó eltérő nézetekből is ered. Azon államok, amelyek föderációpártiak, nem zárkoznak el polgáraik európai identitásának erősítésétől és ezáltal a nemzetek közötti – egyébként értéként tekinthető – különbségek halványításától. Szemben azokkal az államokkal, amelyek a nemzeti értékek és az egyes tagállamok közötti kulturális-társadalmi különbségek megőrzése mellett foglalnak állást, ezáltal pedig a konföderatív⁶² „Nemzetek Európája” koncepciót tekintik vezérelvnek. Érdekesség, hogy az integráció irányai mindig e két végpont („Európai Egyesült Államok” mint szövetségi állam és de Gaulle⁶³ „Nemzetek Európája” vagy Margaret

⁶⁰ Mayras főtanácsnok 1974. május 28-án a *Reyners kontra belga állam* ügyben ismertetett indítványa [ECLI:EU:C:1974:59].

⁶¹ Stefan Lehne: *Europe's East-West Divide: Myth or Reality?* *Carnegie Europe*, 2019. április 11. Bővebben European Commission: *25 years after the fall of the Iron Curtain*. Brüsszel, European Commission, 2014.

⁶² A konföderáció államjogi értelemben szuverén államok vagy közösségek olyan együttműködő csoportja, amelynek tagjai megőrzik nemzetközi jogalanyiségüket, nem hoznak létre új, a tagállamok felett álló állami szervezetet, csak közös, illetve közössé tett ügyeik intézésére létesítenek közös szervezetet.

⁶³ Charles de Gaulle volt francia köztársasági elnök kételkedett az európai szuperállam gondolatának megvalósíthatóságában és szükségességében. A föderáció helyett a „concert of European States”-t javasolta, amelyben az államok nem adják fel szuverén jogaikat, de közösen koordinálják szakpolitikáikat. Lásd Charles De Gaulle: *A Concert of European States*. In Brent F. Nelsen – Alexander C-G. Stubb (szerk.): *The European Union*. London, Palgrave, 1994. 25–41.

Thatcher⁶⁴ „Family of Nations” koncepciója mint szuverén államok közötti többszintű együttműködés) mezsgyéjén mozogtak, az Európa jövője konferenciasorozat is e két irány közötti döntési pontként értékelhetjük. Az nagy kérdés, hogy az európai életmód megélése hogyan járulhat hozzá e párbeszédhez a polgárok részéről.

Nem elhanyagolható szempont, hogy a II. világháborút követően az európai integráció első lépései egy föderatív Európa megteremtését tüzték zászlajukra. Churchill 1946. szeptember 19-én tartott híres zürichi beszédében egy regionális szövetség, az Európai Egyesült Államok létrehozását vetítette előre, természetesen, az Amerikai Egyesült Államok mintájára.⁶⁵ A Schuman-nyilatkozat 50 esztendő évfordulójához közeledve elengedhetetlen az európai egység egyik alapító atyjának szavait idézni: „European federation indispensable to the preservation of peace – az európai föderáció elengedhetetlen a béke megőrzéséhez.”⁶⁶ Az integráció irányaira vonatkozó kép persze nem fekete-fehér. A politikai alapokon nyugvó integráció képének kiteljesedését kezdetben Németország és Franciaország szembenállása, majd a kelet-közép-európai államok csatlakozása árnyalta. Az EU előzményeként ismert gazdasági együttműködés az Európa Tanács 1949-ben történt megalapítása után indult el.⁶⁷

Meglátásunk szerint a nemzetek közötti erős különbségekre tekintettel napjainkban nem vetíthető előre az időről időre újból előtérbe kerülő⁶⁸ föderatív európai együttműködés megvalósulása. Az integráció története során minden ilyen irányba mutató törekvés elbukott, elegendő csak az emblematikus Alkotmányos Szerződés sikertelenségére⁶⁹ gondolni. A két koncepció közötti szakadékban áthidaló szerepe lehet az európai életmódnak, amely a különbségek tiszteletben tartása mellett teheti lehetővé a közös értékek megőrzését.

4. Zárógondolatok

Ahogy arra már fentebb is utaltunk, az „egyéni identitás”, az „önazonosság” kialakulása számos tényező eredménye: a származás, a családi örökség, a tanulmányok, a társadalmi-szociális környezet mind hatással lesznek arra, egy személy miként definiálja önmagát. Vajon ehhez hozzátartozik, hozzátartozhat-e egy nagyobb közösséghez való tartozás érzése? A válasz egyértelműen igen. A kérdés inkább az, hogy az uniós polgár

⁶⁴ Margaret Thatcher brit miniszterelnök (1979–1990) az Egyesült Királyság helyét szilárdan Európában képzelte el, azonban nem értett egyet a közösségi intézmények hatásköreinek bővítésével és egy európai föderális szuperállam létrehozatalával. Európát „family of nations”-ként definiálta, ahol a tagállamok megőrizhetik identitásukat. Lásd Margaret Thatcher: *A Family of Nations*. In Brent F. Nelsen – Alexander C-G. Stubb (szerk.): *The European Union*. London, Palgrave, 1994. 45–50.

⁶⁵ Churchill 1946. szeptember 19-én, a Zürichi Egyetemen tartott beszéde. Lásd: <https://rm.coe.int/16806981f3>

⁶⁶ A Schuman-nyilatkozat (1950. május 9.). European Union: *The Schuman Declaration – 9 May 1950*.

⁶⁷ Gombos Katalin: *Az Európai Unió jogának alapjai*. Budapest, CompLex, 2012. 20–23.

⁶⁸ A föderáció eszmeisége újra megjelent Joschka Fischer, egykori német külügyminiszter Humbolt Egyetemen (Berlin) tartott beszédében is: Joschka Fischer: *From Confederacy to Federation – Thoughts on the finality of European integration* (2000. május 12.).

⁶⁹ Angyal Zoltán: Alkotmányos szerződés kontra Reformszerződés, avagy az EU működésének elsődleges jogi keretei 2009 után. *Jogtudományi Közöny*, 63. (2008), 4. 179–190.

számára a nagyobb közösség lehet-e az Európai Unió egésze, az a tudat, hogy saját nemzetállamán túl közel egy kontinensre kiterjedő entitás is saját polgárának tekinti őt.

Meglátásunk szerint a *közös európai identitás* helyett a *közös európai életmód* kifejezés használata javasolt. A közös európai életmód leginkább az uniós jogból fakadó jogosultságok gyakorlásában ragadható meg, kiegészítve az európaiság érzésével, az európai közösséghez való tartozás tudatos megélésével. Ha megkérdezzük egy, az EU területén élő és tagállami állampolgársággal rendelkező személyt, honnan származik, a válasz várhatóan a következő lesz: magyar vagyok, német vagyok... és nem az, hogy európai vagyok. A nemzethez való tartozás érzését az európaiság eszméje várhatóan sohasem lesz képes felülírni, és ez nem is alapvető célkitűzése az európai integrációnak. Így egyelőre az európaiság érzése a *közös európai életmód* megélésében teljesedik ki. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne kellene erősíteni a polgárok Európáját, José Manuel Barroso szavaival élve: „elmúltak már azok az idők, amikor az európai integráció a polgárai hallgatólagos beleegyezésével zajlott. Európa nem válhat a technokraták, a bürokraták vagy akár a diplomaták terepévé. Európának egyre demokratikusabbá kell válnia.” Bár az egységes európai identitás kialakulása utópisztikus gondolatnak tűnik, az uniós polgárok szerepe vitathatatlanul növekszik az európai integráció alakításában: „azt szeretném, hogy Uniónk jövőjét az európai polgárok alakítsák. Meghatározó és tevékeny szerepet kell játszaniuk prioritásaink és ambíciószintünk meghatározásában.”⁷⁰ Úgy véljük, hogy a közös európai életmód előmozdítása és védelme fontos lehet mind az EU, mind a tagállamok jövőjét illetően. Az előmozdítás az értékek közös védelmében, azok következetes képviselésében valósulhat meg. Az európai életmód előmozdításában fontos szerepet játszhat a CoFEU, amely közvetett módon meghatározhatja az integráció jövőbeli irányait is. Meglátásunk szerint a konferenciasorozat jó lehetőség lehet arra, hogy az uniós polgári jogállásból fakadó gazdasági és politikai jogok gyakorlása előkerüljön, és esetleges reformjavaslatokat fogalmazzanak meg. Erre példa lehet az európai polgári kezdeményezés reformja, amely álláspontunk szerint növelné a polgárok hajlandóságát a véleményük megfogalmazására és javíthatná az európai demokráciát is.⁷¹ Összességében elmondható, hogy az európai életmód megélése, az uniós polgári jogállásból fakadó politikai és gazdasági jogok gyakorlása lehetőséget adhat arra, hogy a polgárok közvetítő szerepet töltsenek be a szembenálló politikai koncepciókat megvalósító európai éterben. A polgárok aktivitásában gyökerező pragmatikus megoldások segíthetnek ellentétek áthidalásában és feszültségek feloldásában. Ezáltal az európai életmód *soft* integrációs eszközzé válhat, amely az egyes nemzetek és társadalmak közötti különbségeket tiszteletben tartva jelöli ki a közös nevezőt.

⁷⁰ Ursula von der Leyen, az Európai Bizottság elnöke 2019-től. Ursula von der Leyen: *Ambíciózusabb Unió Programom Európa számára*. 2019. július 16.

⁷¹ Az elmúlt esztendőben megtapasztalhattuk, hogy az európai életmód megélését olyan előre nem várt és látható események nehezíthetik, mint a 2020 tavaszán kezdődött Covid-19-világjárvány. Az uniós polgárok jogait, így a szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogot is erőteljesen korlátozták a járványügyi előírások alapján. Bár tanulmányunk még a járvány európai elterjedése előtt készült, a szerzők vonatkozó elképzeléseiket és gondolataikat már megjelentették. Vö. Kiss Lilla Nóra – Sziebig Orsolya Johanna: *Le mode de vie européen dans l'ombre du Covid-19: perspectives hongroises*. In Hélène Pauliat – Séverine Nadaud (szerk.): *La crise de la COVID-19. Comment maintenir l'action publique?* Limoges, LexisNexis, 2020. 261–267.

Felhasznált irodalom

- Angyal Zoltán: Alkotmányszerződés kontra Reformszerződés, avagy az EU működésének elsődleges jogi keretei 2009 után. *Jogtudományi Közlöny*, 63. (2008), 4. 179–190.
- Asztalos Zsófia: *Az uniós polgárság és a diszkrimináció tilalma*. Doktori (PhD-) értekezés. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2009. Online: <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5665>
- Autonomy Experience: *Minority Safepack rejected by the European Commission* (2021. január 15.). Online: www.autonomyexperience.org/en/minority-safepack-shot-down-by-the-european-commission/
- Blockmans, Steven – Sophia Russack (szerk.): *Direct Democracy in the EU. The Myth of a Citizen's Union*. London, Rowman & Littlefield International, 2018.
- Blutman László: *Az Európai Unió joga a gyakorlatban*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, HVG-ORAC, 2013.
- Caner, Tekin: *Debating Turkey in Europe: Identities and Concepts*. Oldenbourg, De Gruyter, 2020. Online: <https://doi.org/10.1515/9783110614671>
- Corbett, Richard: *The first use of the term “democratic deficit”*. 1977. október 10. Online: <http://federalunion.org.uk/the-first-use-of-the-term-democratic-deficit/>
- De Gaulle, Charles: A Concert of European States. In Brent F. Nelsen – Alexander C-G. Stubb (szerk.): *The European Union*. London, Palgrave, 1994. 25–41. Online: https://doi.org/10.1007/978-1-349-23984-9_6
- Európai Bizottság: *2017. évi jelentés az uniós polgárságról. A Bizottság intézkedései a jogok, az értékek és a demokrácia előmozdítása érdekében* (2017. január 24.). Online: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/IP_17_118
- Európai Bizottság: *Fehér Könyv Európa Jövőjéről*. COM(2017) 2025 (2017. március 1.). Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=COM:2017:2025:FIN>
- European Commission: *25 years after the fall of the Iron Curtain. The state of integration of East and West in the European Union*. Brussels, European Commission, 2014. Online: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/46394677-1940-4ae5-bbf7-54c72cdc816b>
- European Commission: *Bulletin of the European Communities* no. 5, 1975. Online: <http://aei.pitt.edu/57736/1/BUL134.pdf>
- European Commission: Conference on the Future of Europe: launch of the citizens' platform on 19 April (2021. április 7.). Online: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_21_1624
- Európai Parlament: *Az Európai Parlament 2020. december 17-i állásfoglalása a „Minority SafePack – egymillió aláírás a sokszínű Európáért” európai polgári kezdeményezéséről* (2020/2846[RSP]). Online: www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0370_HU.html
- European Union: *The Schuman Declaration – 9 May 1950*. Online: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en
- Fischer, Joschka: *From Confederacy to Federation – Thoughts on the finality of European integration* (2000. május 12.). Online: <https://ec.europa.eu/dorie/fileDownload.do?docId=192161&cardId=192161>
- Gombos Katalin: *Az Európai Unió jogának alapjai*. Budapest, CompLex, 2012.

- Gombos Katalin – Sziebig Orsolya Johanna: A polgári kezdeményezés mint a közvetlen demokrácia eszköze az Európai Unióban – jegyzetek az új szabályozás margójára. *Jogtudományi Közlöny*, 75. (2020), 12. 556–565.
- Juhász Krisztina: A neoliberaisztikus institucionalizmus alapvetései. In Balogh Elemér (szerk.): *Államközi kapcsolatok*. Szeged, Iusperitus, 2019. 33. Online: www.juris.u-szeged.hu/download.php?docID=91320
- Kiss Lilla Nóra: The optician’s dilemma: Can all these lenses be polished into the same frame or do we need new frames, too? – BREXIT: Time to reform EU citizenship? *Curentul Juridic*, 77. (2019), 2. 21–37.
- Kiss Lilla Nóra: *Az Unióból való kilépés főbb jogi, intézményi és társadalmi vonatkozásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2020.
- Kiss Lilla Nóra – Sziebig Orsolya Johanna: Le mode de vie européen dans l’ombre du Covid-19: perspectives hongroises. In Hélène Pauliat – Séverine Nadaud (szerk.): *La crise de la COVID-19: comment maintenir l’action publique?* Limoges, LexisNexis, 2020. 261–267.
- Koller Boglárka: Differentiated Union. The Only Way Forward or One That Leads to Desintegrations? In Violaine Delteil – Xavier Richet (szerk.): *L’Europe, une fracture á retardement*. Paris, L’Harmattan, 2019. 97–118.
- Konferencia Európa jövőjéről: *A Konferencia Alapokmánya (Charta)* (é. n.). Online: <https://futureu.europa.eu/pages/charter>
- KSH Népegysegstudományi Kutatóintézet: *Családpolitika Magyarországon és Európában* (é. n.). Online: www.demografia.hu/hu/csalad-termekenyseg/17-kutatasok-egyen-kent/212-csaladpolitika-magyarorszag-on-es-europaban
- Laszák Ildikó: Polgárháború Jugoszláviában. *Konfliktuskutató*, (é. n.). Online: http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=12:polgar-haboru-jugoszlaviaban&catid=2:tarsadalmi-konfliktusok
- Lehne, Stefan: Europe’s East-West Divide: Myth or Reality? *Carnegie Europe*, 2019. április 11. Online: <https://carnegieeurope.eu/2019/04/11/europe-s-east-west-divide-myth-or-reality-pub-78847>
- Marquand, David: *Parliament for Europe*. London, J. Cape, 1979.
- Ménasse, Robert: A disznó egy univerzális metafora. *Litera*, 2018. április 30. Online: <https://litera.hu/magazin/interju/robert-ménasse-a-diszno-egy-univerzalis-metafora.html>
- Mindus, Patricia: *European Citizenship after Brexit*. Palgrave Pivot, 2017. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-51774-2>
- Morel, Lawrence – Matt Qvortrup (szerk.): *The Routledge Handbook to Referendums and Direct Democracy*. New York, Routledge, 2018. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203713181>
- Parliamentary Assembly: 1247 (1994) számú ajánlás. *Enlargement of the Council of Europe*. Online: www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15281&lang=en
- Pettersen, Per Arnt – Anders Todal Jenssen – Ola Listhaug: The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Change. *Scandinavian Political Studies*, 19. (1996), 3. 257–281. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.1996.tb00393.x>

- Schiffner Imola: Az uniós polgársághoz kapcsolódó jogosultságok mint alapjogok az Európai Unióban. In Antal Tamás – Papp Tekla (szerk.): *Az alapjogvédelem nemzeti, nemzetközi és jogösszehasonlító aspektusai*. A Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottsága Jogi Szakbizottságának Gazdasági Jogi Munkacsoportja és a Europe-Direct Szeged tudományos előadótulése. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2013. 41–55.
- Szalayné Sándor Erzsébet: Alapjogok (európai) válaszúton – Lisszabon után. *Jogtudományi Közöny*, 68. (2013), 1. 15–27.
- Sziebig Orsolya Johanna: Európai életmód vagy közös identitás – eszmecsere az uniós polgárok „hovatarozásáról”. Konferencia Európa jövőjéről, 2021. április 26. Online: https://futureu.europa.eu/processes/OtherIdeas/f/7/meetings/230?filter%5Bactivity%5D=all&filter%5Bdate%5D%5B%5D=&filter%5Bdate%5D%5B%5D=past&filter%5Borigin%5D%5B%5D=&filter%5Bsearch_text%5D=%C3%A9letm%C3%B3d&filter%5Btype%5D%5B%5D=
- Tárnok Balázs: European Citizens' Initiatives for the Protection and Promotion of Rights and Interests of National Minorities – Latest Developments. *Hungarian Yearbook of International Law And European Law*, 8. (2020), 1. 299–313. Online: <https://doi.org/10.5553/HYIEL/266627012020008001018>
- Thatcher, Margaret: A Family of Nations. In Brent F. Nelsen – Alexander C-G. Stubb (szerk.): *The European Union*. London, Palgrave, 1994. Online: https://doi.org/10.1007/978-1-349-23984-9_8
- Ulfkotte, Udo: *A menekültipar – Hogyan profitálnak politikusok, újságírók és civilszervezetek a menekülthullámból?* Patmos Records, 2016.
- Ursula von der Leyen megbízólevele Margaritis Schinas alelnök részére. 2019. december 1. Online: https://ec.europa.eu/commission/commissioners/sites/comm-cwt2019/files/commissioner_mission_letters/president_von_der_leyens_mission_letter_to_margaritis_schinas.pdf
- Von der Leyen, Ursula: *Ambíciózusabb Unió Programom Európa számára*. 2019. július 16. Online: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/political-guidelines-next-commission_hu.pdf

Jogi források

- A Bíróság 2-74. sz. *Jean Reyners kontra Belgian State* ügyben 1974. július 21-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:1974:68]
- A Bíróság C-184/99 sz. *Rudy Grzelczyk kontra Centre public d'aide sociale d'Ottignies-Louvain-la-Neuve* ügyben 2001. szeptember 20-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2001:458]
- A Bíróság C-200/02 sz. *Kunqian Catherine Zhu és Man Lavette Chen kontra Secretary of State for the Home Department* ügyben 2004. október 19-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2004:639]
- A Bíróság C-34/09. sz. *Gerardo Ruiz Zambrano és Office national de l'emploi* ügyben 2011. március 8-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2011:124]
- A Bíróság C-578/08. sz. *Rhimou Chakroun és Minister van Buitenlandse Zaken* ügyben 2010. március 4-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2010:117]

A Bíróság C-673/16. sz. *Relu Adrian Coman és társai kontra Inspectoratul General pentru Imigrări és társai* ügyben 2018. június 5-én hozott ítélete, [ECLI:EU:C:2018:385]

Az Európai Parlament és a Tanács 211/2011/EU rendelete (2011. február 16.) a polgári kezdeményezésről

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/788 rendelete (2019. április 17.) az európai polgári kezdeményezésről

Az Európai Unió Alapjogi Chartája, 2000

Mayras főtanácsnok 1974. május 28-án a *Reyners kontra belga állam* ügyben ismertetett indítványa [ECLI:EU:C:1974:59]

A NATO-t létrehozó Észak-atlanti Szerződés, Washington, 1949. április 4. Magyarországon kihirdette: 1999. évi I. törvény

www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20210414IPRO2003/conference-on-the-future-of-europe-launch-of-the-multilingual-digital-platform

